

KAZAK HALK KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATINDAN ÖRNEKLER

DR. VAHİT TÜRK

Bu aktarma, Almatı'da 1991 yılında basılmış olan *Desturıñdı Saktay Bil* (Âdetlerini Korumayı Bil) adlı küçük bir kitapçıktan yapıldı.

Kazak Türkleri arasında hayatın her safhasında çok canlı olarak yaşatılan halk kültürünün Türkiye'de de tanınması ve bazı mukayeseler için zemin hazırlanması, bu aktarmanın ana hedefidir. İmkân buldukça bu tür çalışmalara devam edilecek ve Kazak Türkleri'nin halk kültürü ve edebiyatı örnekleri Türkiye'de konuyla ilgilenenlerin dikkatlerine sunulacaktır.

İlk olarak Kazak Türkleri'nin geleneklerinde yaşattıkları sözlü kanunları yani töreyi, ikinci olarak da çocuk doğumu ve sonrası ile ilgili âdetleri sunuyoruz.

-I-

ÂDETLERİNİ KORUMAYI BİL¹ “BUNU BİLMEN GEREKİR”

Bu zamana kadar Kazak halkı, göçmen, evi sırtında, ülke idare edecek kanunları olmayan bir halk kabul edilegeldi. Bilginlerimiz eski tarihi dikkatle araştırmak yerine onu yok sayma yolunu seçtiler. Gençleri ondan uzaklaştırdılar.

Jengir Han'ın oğlu, babasından sonra (1680'den 1718 yılına kadar hâkimiyetini devam ettiren Ez Tevke) başkenti Türkistan'da beylik kurarak meşhur Kasım Han ile Esim Han'ın zamanında oluşturulan Kazak'ın âdet, gelenek ve kanun taslaklarını bir araya topladı ve “Yedi Yargı” olarak adlandırılan anayasayı yaptı. Genç nesil bundan haberdar olsun ve yetiştikleri topraklarda anayasa olarak kabul edilen kanunlar olduğunu bilerek yetişsinler diye bunları hazırlıyoruz. “Yedi Yargı”nın Kazak Halkını cemiyet hâlinde yaşamaya, sosyal hayatını öğretmeye, ülkeyi birliğe, milleti iyi niyetliliğe, insanlığa yöneltmeye yaptığı etkinin büyük olduğu şüphesizdir.

1 *Desturıñdı Saktay Bil* (Birinci Kitapça), Muhamedjan Rustemov, Almatı “Gılım” 1991.

YEDİ YARGI

GÖÇMEN KAZAKLARIN ÜLKE İDARE KANUNLARI

Kana kan alma, yani birinin bir yakını öldürülürse, ona, kan bedeli (erkeğe 1000 koyun, kadına 500 koyun) verilir. Hırsızlık, yağmacılık ve zorbalığa ölüm cezası verilir. Cezayı, bedel ödenmesi şartıyla hafifletmek mümkündür.

İnsan vücuduna zarar verilirse, uygun bir bedel (baş parmak 100 koyun, küçük parmak 20 koyun) ödenir.

İdarecilerle seyyidlerin kan hakkı, halktan yedi kat fazla ödenir.

Eğer kadın kocasını öldürürse ölüm cezasına çarptırılır. Eğer akrabaları affederse kan bedeli ödeyerek de kurtulur. Bu işi hamile kadın yaparsa ceza verilmez.

Eğer erkek karısını öldürürse kadının kan bedelini öder.

Ana babası çocuklarının ölümünden dolayı sorguya çekilmez, eğer anne çocuğunu kasten öldürürse ölüm cezasına çarptırılır.

İntihar edenler ayrı gömülürler.

Hamile bir kadına atlı bir kişi vurup gider ve ondan ölü çocuk doğarsa; beş aylık çocuk için beş at, beş aylıktan dokuz aylığa kadar olan çocuğun her ayı için bir deve (100 deve, 300 ata ve 1000 koyuna denktir.) verilir.

Kadına zorla tecavüz eden kişiye, kadını öldürmüş gibi ceza verilir. Bunu yaptığından dolayı kadının kocasına veya kızın anne-babasına bedel ödeyebilir, eğer kişi, tecavüz ettiği kıza kalın ödeyip evlenirse cezadan kurtulur.

Eğer erkek karısını başka bir erkekle yakalarsa, öldürmeye hak kazanır, ancak suçluyu o anda ilân etmek gerekir. Kadının başka erkekleri kabul ettiğinden şüphelenen erkeğin iddiasını dört güvenilir adam boşa çıkarırsa kadın suçsuz kabul edilir ve cezadan kurtulur.

Birinin karısını, kocasının izni olmadan, kaçırın adam ölüm cezasına çarptırılır veya adama bedel öder, eğer kadının rızasıyla götürürse, kocasına kalın ödemesi ve ilâve olarak kalın almadan kız vermesi gerekir.

Kadını inciten adamın ondan af dilemesi gerekir, af dilemezse arsızlığı için ayıplanır.

Kan değiştirmek (yedi göbek geçmemiş bir kadınla evlenmek) ölümle veya akrabaların kararlaştırdığı bir ceza ile cezalandırılır.

Allah'a küfreden (yedi kişi şahitlik ederse) taşlanarak öldürülür.

Kafir olan adam, malı mülküyle kovulur.

Ana babasına dil uzatan evlâdı, boynuna kurum bağlanmış hâlde kara sığıra ters bindirip, kamçıyla döverek köyü bir baştan bir başa dolaştırmak gerekir, eğer kız ise eli ayağı bağlanıp annesinin emrine verilir.

Hırsızlık yapan adam, üç katından dokuz katına kadar iade etmelidir.

Hırsızlığı ve adam öldürmeyi birlikte yapan adam, iki suçtan cezalandırılır.

Erkeğin hırsızlığını bilip de haber vermeyen karısı ve çocuğu cezalandırılmaz, aile büyüğünü şikâyet etmek ayıp sayılır.

Vasiyet akrabaların ve imamın bir araya gelmesiyle yapılır.

Düşmanlıkla alınmış olan hayvanın yavrusuyla birlikte sahibine iade edilmesi gerekir.

Davaları çözmek beyler ile yaşlıların görevidir.

Şahitlik için en az iki veya üç adam gerekir.

-II-

AİLE SAADETİ NEDİR?

Halkımızın anlayışında muhabbet dediğimiz şey, ocak başının sıcaklığının, dostluğun, birliğin korunmasının şartıdır. Halk yeni geline çokça sevgi gösterir. "Aldığı iyi olan gencin işi kolay olur.", "İyi kadın kötü erkeği çevresine hale getirir.", "Kötü erkek iyi kadını hizmetçi eder.", "İyi kadın gence doğan bahttır." şeklindeki atasözleri, o büyük sevginin delilleridir.

Zevk sahibi ve uzağı gören halk, kadına tenkit gözüyle de bakmış. "İyi kadın devlet, kötü kadın dövüş.", "Kötü kadının huyu zor, sözü soğuk gelir.", "İyi kadın ziynet, kötü kadın azap.", "Tembel at, kesmez bıçak, kötü kadın-üçü yiğidi kocaltır." şeklindeki atasözleri de yukarıdaki fikrimizin delili olsa gerek.

Zengin gönüllü, yoktan var kılıp, dışarıya aile sırrını vermeden ev içini samimî gönülle sevimli hâle getiren kadın, yalnız erkeğin hayali değil, çevrenin de arzusudur.

Böyle kadınlarla ilgili, "İki Dünyalık Kadın" adlı masalda; kürkü ata, atı sığıra, sığırı şapkaya değişen, onu da suya kaptıran mert, başıboş gence hanımı şöyle der:

“– Kürkü atla değiştirmen iyi olmuş, at yiğidin kanadıdır. Atı sığırla değiştirmen de doğru olmuş, süte süt katılır, halka halk karışsın diye düşünmüş olmalısın. Sığırı şapkayla değiştirmen de iyi olmuş, gencin başı düzgün olmazsa işi düzelmez, başını düzgün hâle sokman yerindedir. Şapkanı suya kaptırman, başına gelecek bir belâdan kurtulduğuna işarettir. Şimdi işin kolaylaşır.” demiş. Bunda “İyi kadın yarının iyiliğini yüceltir, kötülüğünü gizler.” sözü anlaşılır. “Koca beklemek, kadına deneme, yalan sözlü ayıba deneme.” dendiği gibi. Bu tür fikirler devam edegelmiş. “önce karın dürüst olsun, evdeki pek çok güzellik bundan doğar” düşüncesi çıkmış.

Halk, karı kocaların birbirlerine muhabbetle bağlı olmalarını, karşılıklı saygıda kusur etmemelerini, dostluk ve ağız birliği içerisinde olmalarını genç nesle vasiyet etmiştir. Halkın muhabbet kuralları, gençleri insanî ruh ve samimiyet yolunda terbiye etmek içindir.

Bir bebeğin doğuşu, aile için büyük bir talihtir. Kadının hamile kalışından itibaren, eskiden süregelen ve yeni oluşan âdetleri gençlerin bilmesi gerekir.

Doğduğunda dünya kapısını açar şarkı,
Şarkıyla toprak koynuna girer vücudum.

Ulu Abay atamızın söylediği gibi, Kazak adetlerinde “Kursak saçma” toyundan başlayıp yok oluş şarkısına kadar oluşan, kamçı sapı gibi, insanın hayatı boyunca karşılaştığı güzellikler ve zorluklar, sevinçler ve kaygılar incelenmeye çalışıldı.

Öyle ki, hepimiz bu dünyaya gelmiş misafirleriz. Her zaman; akraba olsun yabancısı olsun, kavimdaşa gitmemiz, ipekli toyda, topraklı ölümden birlikte olmamız gerekir der, halk bilgeliği.

İnsan hayatında toy, toplanma çöktür. Onların kendine has usulleri, yolları oluşmuş. Çocuk sevincine bağlı toylara ve toplantılara gelelim:

1. Kursak Saçma: Gelinin hamile olduğunu anlayan her kayın valide (kayın valide yoksa elti) içten sevinerek ona çok yakınlık gösterir ve koruyucu davranır. Uygun zamanda, kalabalık olmayacak şekilde, köy kadınlarını toya çağırır. Gelen kadınlar sevinçlerini ifade ederler ve gelince saçı saçmaları da uygun olur.

Geline büyük saygı gösteren köy hanımları, dünyaya çocuk getirmenin her kadın için çok büyük bir talih olduğunu söyleyerek, gelinin gönlünü sevince boğarlar. Ayrıca doğumun zorluklarını da gizlemezler. Her bir kadın kendinin ilk doğumu hakkında konuşur ve ilk doğumun farklı olduğunu güçleri yettiğinde geline anlatmaya çalışırlar. Toplantının sonu şarkı ile bağlanır ve “en küçüğün doğumundan sonraki toyda birleşelim” diyerek dağılırlar.

2. Jarıskazan: Genç gelinin doğum sancıları başladığında yerine getirilen âdettir. O zamanlarda kadınların evde doğum yapmaya mecbur oldukları bilinmektedir. Ardıç ağacını tutuşturup, canı daralan kadının başından döndürerek cinleri uzaklaştırmış olurlar. Kayın valide ise, sandığını açar ve “torunum dünyaya geldiğinde ağzını açayım” diye, sakladığı bu ana özel yiyecekleri (tere yağı vb.), kazana koyar. Köy hanımları büyük bir telâşa düşerler. Bu yemek; torun, yemek pişinceye kadar veya yemeğin pişmesiyle doğsun niyetiyle yapılır. Daha sonra doğum toyu, bu “jarıskazan” ile başlar.

Jarıskazan âdeti başladığında komşu kadınlar ve doğum yapan kadının arkadaşları yardıma gelirler, erkekler ise dışarı çıkıp bebeğin sesini duymak için beklerler.

Bebek dünyaya geldiğinde oğul veya kız doğdu diyerek ev sahibinden, kadının kayın validesinden, kayın atasından, yakın akrabalarından sevinçlik (müjde) isteme âdeti vardır.

Bebeğin dünyaya gelmesi için en aceleci davranan çocuklardır. Melek gibi saf gönüllü çocukların düşüncesinde yalnızca, aydın dünyaya yeni gelecek olan bebeğin “şır” eden sesini herkesten önce işitmek, güzel haberi bütün köye ulaştırarak sevinçlik istemek, bebek erkek ise “çoban” diyerek, kız ise “kalın”, “kırk at” diyerek bilmece sormak hevesi vardır. Fakat bu çocukların bazıları çok ileri gidebilirler.

3. Şidle Küzet: Annenin sağ salım doğum yapmasından sonra, o gün köy gençlerine verilecek toydur. Bu toya büyükler katılmaz.

4. Kalja: Bebeğin dünyaya gelişinden sonra yapılacak toy için ayrılan, beslenen ve kesilecek olan koyundur. Bu koyuna çok iyi bakılır. Çünkü doğum yapan genç kadının gelecekteki sağlığı buna çok bağlıdır.

Doğum yapan kadına kalja için kesilen koyunun eti, küçük parçalar şeklinde doğranıp, çorbasıyla azar azar yedirilir. Yağlı et ve çorba doğum yapan kadının içinde pis kan bırakmaz, büyükler, vücuttaki hastalıkları kovup çıkarır derler. Doğum yapan kadın kırk gün boyunca rüzgâra çıkmadan bekler. Kalja için kesilen koyunun boyun omurgası, bölünmeden asılır. Eti temizce sıyılır, kemiği ipe dizilerek çadırın yan tarafına bağlanır ve bebek kırkıncaya kadar bekletilir. Bunun sebebi bebeğin boynunun çabucak sağlamlaşması inancıdır.

Kalja için kesilen koyunun etini yalnız kadınlar yer. “Kadın kaljadan, erkek oljadan kalmaz.” atasözü bundan doğmuş olsa gerek. Erkeği kaljanın etinden uzaklaştırmak için; “Kaljanın etini yiyen erkeğin saçı dökülür.” inancı da yayılmıştır.

Kalja koyunun derisi ile döşü göbek kesen ebenin payıdır.

Göbeği kesen ebe kadın ile bebeği yerden kaldıran kadın için hazırlanan hediyeler kendi önlerine ayrıca konur. Ev sahibi, hâli vakti yerinde, eli açık, bey ise yalnızca giyeceklerle değil, ata bindirip, deve yedekleyip gönderir.

5. Kindik Şeşe: Dünyaya yeni gelen bebeğin göbeği kesilir. Göbeği kadın keser, erkek de kesse “kindik şeşe” olarak adlandırılır. Halkımızda eskiden beri süregelen “Çocuk kindik şeşesine çeker.” diye bir inanç vardır. Bu yüzden bebeğin anne-babası, yakınları kindik şeşeyi önceden tespit ederler. Daha önceden kindik şeşe olma isteğini belirten iyi, dürüst insanların bu istekleri de değerlendirilir. Kindik şeşe olan kişi, gelecekte de çocuğa her zaman yardımcı olur. Ev sahipleri ve çocuk da onu öz akrabalarından ayrı görmez ve kendilerine dayanak olarak görürler. Bebeğin göbeğini kesip, yerden kaldırdıktan sonra onu önce yeni kumaşla, kumaşın üstünden devenin yumuşak yapağısı ile, onun üstünden de yorganla sarıp, annesinin yanına yatırır. “Yeni doğan bebek, kuşun gölgesinden de donar.” diye eskiden gelen söz vardır.

Yeni doğan bebeği sıcak tutmaktaki maksat; ilk anda ana rahmindeki sıcaklık gibi bir sıcaklıkta tutmak olsa gerek. Bebek gücünü toplayıp kendine geldikten sonra sargıları birer birer çıkarırlar.

6. Balayı Ağzlandırmak: Bebek dinleyip, aydınlık dünyanın havasına alışmaya başladığında ağzını açar ve bir şey istiyormuş gibi yapar. O zaman ebe

(kindik şeşe) koyunun pişmiş kuyruk yağını incecik dilip bir ucunu bebeğin ağzına koyar, diğer ucunu kendisi tutar. Bebek kuyruk yağını şapur şapur emer fakat onun gücü iki üç kere emmeye ancak yeter. Ebe kuyruğu çocuğun ağzından çıkarıp sıcak çorbaya koyar. Biraz sonra bebek ağzını tekrar açtığı anda ağzına tekrar koyar. Bebek böyle birkaç tekrardan sonra emmeye alışır. Buna halk “balayı ağızlandırmak” der. Bunun ikinci bir faydası ise kuyruk ile ağızlanan bebeğin içinde gaz olmamasıdır. Kuyruk sormaya alışan bebek, annesinin memesini emmeye çabuk dadanır.

Vücudu sağlıklı ve iri doğan bebek, doğduğu günün ertesinde üşür ve biraz da gelişir. Ebe çocuğun boyunu büyüklere gösterip sevinçlik ister.

7. İytköylek (Zıbın): Eni ve boyu tamamen dikilip, yakası oyularak ve dikişi bükülmeden yumuşak malzeme ile hazırlanan bebeğin ilk gömleğidir. Çocuğun ömrünün uzun olması ve çabuk büyümesi arzusuyla gömleğin eteği çevrilmez. İytköylek beşiğe koymadan giydirilir. Onu, beşiğe koyacak kadın dikip getirir ve çocuk onu kırkıncıdan çıkıncaya kadar giyer. Birinin yaşının büyüklüğünü söylerken, “O iytköyleği önce eskitmiş.” sözü eskiden gelir.

İytköyleği çıkararak anne, sağlığına kavuşup kendini toparladıktan sonra ebeyi özel olarak yemeği çağırır ve iytköyleğini giydirerek saygıyla ağrılar.

8. Kırkıncıdan Çıkarma: Bebeğin doğumundan kırk gün geçtikten sonra yerine getirilen âdettir. Çocuğun saç ve tırnağı kesilir. Kırkıncıdan çıkaracak kişiyi bebeğin annesi, dedesi veya ninesi seçerek, bu işi ona havale ederler. O kişiye saygıyla muamele ederler ve kazanı ocağa koyup küçük çaplı bir toy yaparlar. Bebeğin yakınları, “bugün bebeğimizi kırkıncıdan çıkardık” diye, boyunlarına yüklenmiş bir yükten kurtulmuş gibi sevinirler. Bu zamanda çocuğun vücudu pişer. Kırkı çıktıktan sonra çocuğa ad da konur. Ad koyan adam “Allahu ekber” diyerek üç kere ezan okuduktan sonra “senin adın filanbay” diye kendisine söylenen adı üç kere tekrar eder.

9. Besikke Salar: Küçük bir toy yapılır, fakat bu toy görkemli bir şekilde geçer. Bebeğin beşiğe konulma törenine köy kadınları, komşular, dostlar ve çocuklar kalabalık bir şekilde katılırlar. Pilav pişirilir ve beşiğe saç saçılır. Bu esnada çok çocuklu bir anne, beşiğin yapıldığı malzemeyi iyice kontrol ederek kadınlara

rın saçısını, beşiğe koymak için getirilen darı, kavrulmuş un, kurut vb. yiyecekleri, avuçlayarak beşiğin deliğinden döker ve “çıktı mı, çıktı mı” diyerek, bunlardan yemek için birbirleriyle dalaşırlar. Çocuklar için bundan daha ilgi çekici bir şey yoktur. Bu yiyeceklerin çocuklardan kalanını büyükler de yer. Onlar bebeğe sağlık ve uzun ömür dileyerek dua okurlar. Çocuğu olmayan kadınlar da o yiyeceklerden yerler. Beşiğin üstünü kamçı, at koşum takımı, çapan, kepenek, yorgan örtü gibi yedi değişik eşya ile baştan ayağa sararlar. Bu eşyaların her birinin kendine has anlamı ve ayrıcalığı vardır.

At koşumu ile kamçı; at üstünden düşmeyecek er olması, elbise ile çapan; halkını ve ülkesini seven toplum adamı olması, kepenek; yiğit karakterli, cesur olması dileğinden doğmuş olsa gerek. Beşiğe belenip büyüyen çocuk, oldukça dinç olur. Çocuğun pisliği vücuduna değmez, doğruca beşiğin deliğinden aşağıya gider. Kundaklanmayan çocuk, kendi el ve ayaklarının kımıldamasından korkup uyanır.

Beşiğin baş tarafına puhu kuşunun tüyünü takma âdeti vardır. Bunun sebebi çocuğu nazardan koruma düşüncesidir. Çocuk biraz büyüyüp, onu bunu tutup görmeye heveslendiğinde, beşiğin arkasına ses çıkaran çeşitli oyuncaklar bağlayarak çocuğun kolunu serbest bırakırlar. Çocuk oyuncaklar ile oynayarak kendi kendine yatırır.

Ev sahibi bebeği beşiğe koyan kadınlara gönül rızalığını bildirerek yüzük, küpe, kumaş gibi şeyler dağıtır. Bu âdetlerin tamamı yerine getirildikten sonra yeni gelinler ve kadınlar şarkılar ve beşik cırını söyleyerek bebeği nöbetleşe uyuturlar.

Halkımızda eskiden gelen “Kar kırcı ile, bebek okşamak ile büyür.” diye atasözü vardır. Yeni bebeğin bakımına özel önem verilir ve bakımın yerleşmiş olan kuralları hiç değiştirilmeden yerine getirilir.

Bebek dünyaya gelmeden önce anne, onun için gerekli olacak eşyaları hazırlayarak biriktirir. Bu eşyalardan biri “sıvama yağı”dır. Bu taze tereyağından hazırlanır. Tuzundan ve köpüğünden ayrılan yağ temiz bir kaba konur ve serin yerde dondurulur. Daha sonra kabın yüzü kapatılıp tozdan korunarak saklanır.

Ebe, aydın dünyaya yeni gelen bebeği, azıcık sabun köpüğü karıştırılmış bol su ile yıkadıktan sonra sabunsuz temiz suda tekrar iyice yıkar ve bebeğin vücu-

dunu yumuşak havlu ile silip, kurutarak temiz kumaşın üzerine yatırır ve ılık sıvama yağı ile vücudunu sıvar. Yağ çocuğun vücuduna iyice sindikten sonra ebe, bebeği koluna alıp, bir ayağından ve bir kolundan tutup “büyü, büyü” diyerek sallar. Böyle yapmak çocuğun vücudunun kırıksıklıklarını açar ve vücuda hava aldırır. Bebeğin kürek kemiği yapışık olur. Kürek kemiği yapışık olan çocuk, kollarını kuvvetli kaldıramaz, elinden tutulduğunda ağlar. Onu yormamak için arada sırada kolundan kaldırıp silmek gerekir.

10. Kuyruk Botka (Oturma Yemeği): Bebeğin oturmaya çalıştığı zamanda, oturma kabiliyetine göre hazırlanacak yemektir. Bu yemek geleneğe göre darıdan veya pirinçten yapılır. Hazır yemek tabağa konulup üstü bezle kapatılır. Bebek, (inanca göre; Kazak, bebeği melek olarak düşünür.) Pişen yemeğin üzerine birkaç kere oturtulup kaldırılır. Toplanan kadınlar, bebek çabucak oturursun diye, pişen yemeği hiç arttırmadan yerler. Yemekten sonra da şarkılar söylenir.

Bebek oturduktan sonra emeklemeye çalışır, onu becerdikten sonra tay-tay durmaya, ayağını basmaya uğraşır. Bu vakitte “ayak açma” töreni yapılır.

11. Tusav Keser (Ayak Açma):

“Tay-tay duruver bebeğim,

Kutlu olsun adımın,

Hayata ayak basıver,

Dağlardan aşıver.” diyerek bebeğin ayak bağı kesilir.

Bebeğin ayak bağını kesecek kişiyi ev sahibi seçer ve “Benim gibi sürünmeyip, yürüün.” diyerek bağı kesme isteğini bildiren kişilerin arzularını yerine getirir. Ev sahibi, ayak bağını beceriksiz, tembel, hasta kişilere kestirmez, çalışkan, hareketli, açığız kişilere kestirmeye uğraşır.

Ayak bağı için koyunun kalın bağıracağı kullanılırdı, şimdi karışık renkli ince ip bağlanıyor. Ayak bağı kesilen çocuğu anıdan kaldırmayıp, yavaş yavaş yürütürler. Ayak bağını kesen adama ev sahibi, gömlek giydirip, saygı gösterir.

12. Kalav (Seçmek): Bebekli olan eve yakın dostlar, akrabalar arasından “kutlu olsun” a gelenler olur. Bunların seçtikleri eşyayı isteme geleneği vardır. Bu âdete Kazak, “kalav” der. Seçilen şeyler; mal, mülk, ev eşyası ve daha deği-

şik şeyler olabilir. Atamız Kazak, bebeği görmeye gelen adamın isteğini hiçbir zaman çevirmez ve onun arzusunu yerine getirmiş.

13. Besire (Ayrırma): Bebek dünyaya geldiğinde onun ailesi, bebeğin şerefine yapılacak olan şarkı söyleme âdetini yerine getirirler. Kuluna, taya, kuzuya, buzağıya şarkı söylenir ve o mal, yalnızca çocuğun sonraki ihtiyaçları için ayrılır. Besire için de küçük bir şenlik yapılır.

14. Sünnet Toyu: Erkek çocuk 4-5 yaşına geldiğinde sünnet âdeti yerine getirilir ve ona oğul toyu yapılır. Bu, erkek çocuğun hayatındaki en büyük toy olarak düşünülür. Sünnet âdetinin yerine getirilmesi, çocuğun gelişmesinde büyük rol oynar.

Bunların dışında Sovyet geleneğinde hayata giren, çocuğun okula gitmesi, yüksek okula başlaması, Sovyet ordusuna çağırılması, erkeğin evlenmesi, kızın gelin olması ile ilgili toylar da vardır. Atamız Kazak, bebeğin doğumu dolayısıyla bu âdetleri yerine getirmenin boynuna borç olduğunu kabul eder. Bu güzel âdetleri bekleğinden itibaren görerek büyüyen her evlâdın, büyüdüğünde bu âdetleri devam ettireceği muhakkaktır.

Bazen ilk doğum yapan genç anne, hastalanır, yorulur, halsizleşir ve sütü olmaz. Yani bebeğe anne sütünden başka şeyler de yedirilir. Anne sütünün yetersizliğinden dolayı yeni bebekler için özel hazırlanan yemekler, özellikle süt yemekleri vardır.

Tuzlanmamış taze kuyruğu kızartıp yağın aldıktan sonra bir kaşık yağa beş kaşık un katılır ve karıştırılır. Önceden yakılan ateşin üstüne konur ve dibi yapıp yanmaması için ağaç kaşık ile karıştırılır. Sıvının iyice kaynayıp kızarması gerekir. Eğer sarı olursa un tam pişmemiştir. Un tam kavrulduktan sonra düz bir şekilde yayıp suyunu çektirmek gerekir. Suyunu tamamen çektikten sonra cam bir kaba koyup kapağını kapatınız. Bebeğe vermeden önce bir çay kaşığı talkanı (tarif edilen yiyeceğin adı. Çev.), kaşığı tam doldurmadan, 200 gr. sığır sütüne katıp iyice pişirmelisiniz. Talkanı karıştırarak iyice kaynatmak gerekir. Yemeğin tatlıca olması için biraz şeker katılmalıdır. Yemeğin koyuluğu bebeğin içebileceği kadar olması gerekir. Böyle yemekler bebeklere göre. Onların içini kurutup, rahatsız etmez.

KAZAK HALK KÜLTÜRÜ ÖRNEKLERİ ÖLÜM VE ÖLÜLERİ HATIRLAMA ÂDETLERİ*

İnsanoğlu doğar, büyür, ihtiyarlar, sonunda hepsi son sefer için atlanır. İnsanoğlu için ölümün kolayı, hafifi yoktur.

Son yıllarda ölüyü son seferine gönderirken yersiz israf, mantıksızca gösteriş çoğalmış ve ölünün hatırasına diye hesapsız para, kumaş vb. dağıtılmaya başlanmıştır. Ölünün üzerine kilim, dokuz giyimlik yeni kumaş örtülmekte ve para saçılmaktadır. Bu yersiz, temelsiz davranışları, çok zengin olanlar yaptığı gibi, fakirler de, kimseden geri kalmayayım diye, çaresizce uğraşıp, saçıp savurmakta ve borca girme bahasına da olsa, yapmaya çalışmaktadırlar. Cenazeye gelen insanlara koyun veya sığır kesip, bereketsiz bir şekilde yemek vermeyi âdet haline getirmişlerdir. Artan yemekler ise köpeklerin ve başka hayvanların önüne konulmaktadır.

Atalarımızdan gelen âdetlere göre ölü çıkan evde ateş yakılıp, kazan kaynatılmaz, ölü evine yemeği komşular getirirdi. Ölü evine gelen kişinin, evinde yemek yiyip gelmesi gerekirdi, uzaktan gelen akraba ve dostlar ise diğer tanıdıkların evinde ağırlandı.

Ölü, evin bir bölümünde dururken, diğer tarafta sohbet ederek gülip eğlenmek, yemek yiyip içmek sadece Kazaklar arasında yayılmaktadır. Bu durum, Özbek, Tacik ve başka müslüman halklar müslüman halklar arasında günah ve maskaralık olarak kabul edilmektedir.

“Genç, yaşlanacak, tekrar doğmayacak, doğan ölecek,

İmkânı yok geçen ömür tekrar gelmeyecek” diyen Abay atamızın söylediği gibi topraklı, ölüm her kulun başına gelecektir. Ölüm olayından sonra dargınlıkların unutulması, akraba ve dostların daha da yakınlaşması gerekir diye düşünülmemektedir.

* Muhammedjan Rustemov'un 1991'de Almatı'da yayınlanan *Desturıñdı Saktay Bil* adlı eserinden aktarılmıştır.

Şimdi, eski, halkın tarihiyle birlikte gelen, ölüyü son seferine gönderme âdetlerine gelelim:

1. Helâlleşme: Geleneğe göre hasta kişi ölüm döşeğinde yatarken akraba ve dostları onunla helâlleşir ve son arzusunu, vasiyetini dinlerler. Bu kişiler, hasta ile aralarındaki kırgınlıkları bırakır ve onun önüne geçip “hakkını helâl et” derler. “Helâlleşelim” derken gizlice gözyaşı dökerler. Son sefere giden insanın helâlleşme esnasında belirttiği dilekleri, vasiyet ve nasihatleri kutsal olarak kabul edilir. Geride kalanlar onları ellerinden geldiğince eksiksiz yerine getirmeye uğraşırlar. “Kötü âdet ölenle gitsin” diye söz vardır. Son sefere giden kişi, aralarında kırgınlık olan akrabalarını barıştırır, diğer yakınlarının kötü alışkanlıklarını terk etmeleri hususunda “söz alıp”, onları bırakmış. Bu yüzden de bu zamana “yemin anı” da denmektedir.

2. İymansuv (Muska Suyu): Halk hastayı üzer diye hastanın yanında duran bakıcı, yakın akraba, onun bulunduğu yere yabancı kişileri sokmaz. Hastanın yanında otururken onun başını kaldırır ve gönlünün arzuladığı, söyleyebileceği, bilhassa kalkıp gezme, yeme içme isteklerini yerine getirmeye çalışır. Hayat ışığı sönecek adamın böyle son kuvvetini toplayarak yaptığı işlere “boy jasav (ayağa kalkma)”, “son yemeğini yeme”, “son isteğini söyleme” denilmektedir. Dilimizdeki “son arzunu söyle!”, “son yediğin olsun” şeklindeki beddualar bundan çıkmış olsa gerek.

Kısıp yatan hastaya telkin yapılır, okunup üflenir ve canını teslim etmeden önce “imanının kendisiyle birlikte gitmesi” düşüncesiyle “muska suyu” ağzına damlatılarak yudumlatılır. Kur’an okunup kelime-i şahadet getirilir. Yaşlıların “murdar gitme” şüpheleri bu duanın yapılmama ihtimali düşüncesindedir.

Hasta öldüğünde evdekiler sesli olarak ağlarlar. Başında oturan imam ve yaşlılar, iman dileyerek gözünü kapatırlar ve çenesini bağlayarak yüzünü ak bezle örterler.

3. Ölümü Haber Vermek: Ecel oltasında takılan kulun ölümünü ana baba-sına, çocuklarına ve yakın akrabalarına duyurmak halkımızın âdetlerinde özel yer almış, ona yarı bir anlam verilmiştir.

Ölü evine, yakın akrabalar, köy yaşlıları, dostlar toplanarak ölüm haberini duyururlar. Fakat gurbette, uzakta olan kişiye ölüm dışarıda verilmez. Birinin evine çağrılır ve açıkça söylenmez. Söz ustaları sözü kinayeli bir şekilde kullanarak durumu bildirirler. Ölümü duyurmaya toplanıldığında ölü yakını rahatsız ise, onun sağlığına zarar gelmemesi için alıştırma alıştırma ve kapalı bir şekilde durum anlatılır.

Halk arasında ölümlü canın haberini duyurmanın örnek olacak bazı çeşitleri vardır. Bunlardan birini anlatalım:

Sırım Datulu, Hive’de ölür. Halk toplanıp, çocuklarına duyurmak için Yedi Uruk’un uzağından Orşıtı adlı beyi çağırır ve ona:

– Sizi Sırım’ın ölümünü hanımına ve çocuklarına söyletmek için çağırдық. Oğlu Kazı’ya babasının ölümünü duyuralım, söze siz başlayınız, derler.

Sırım’ın köyünde bir iki gün konuk Orşıtı bir sohbette Kazı’ya:

“– Evlâdım, Kazı can,
Deden senin Dat idi ey!
İsmine cismi layık değil,
Tek bir koyuna at salan idi ey!
Kendi adın Kazı idi ey!
Kışın da senin yaz idi ey!
Baban da senin Sırım’dı
Koca karın, geniş kursak,
İçi dolmuş bilimli.
Yalnız Kazak yurdu değil,
Beylik yapmış er idi ey!
Kıtay ile Kırım’da
Böyle yüce Sirekemin
En iyi cins atının ayağı kaydı.” demiş.

4. Karalı Ev: Cenaze, evin sağ tarafına kurulan bir çardak üzerine konur ve orası perdeyle kapatılır. Ölünün başı sol tarafta, yüzü kibleye çevrilir, sırt üstü yatırılır ve giysileri çıkarılarak üzeri ak bezle örtülür veya ayrı bir ev (çadır) kurulur ve ölü, o ev içine konur. Cenaze yalnız bırakılmaz, köy yaşlıları beklerler.

Gece beklemesi nöbetleşe yapılır. Işık söndürülmez ve yaşlılar, uyumadan sabaha kadar sohbet ederler.

Karalı evde kırk gün doluncaya kadar ışık yakılır. “Ölen adamın vücudu kırk gün bozulmaz.” diye, bilgili dedelerimiz “yattığı yer nur olsun!” dileğiyle kırk gün boyunca, her gün ışık yakmışlar.

Geleneklerimize göre kocası ölen karalı kadın siyah giyinir, kızı üzerine beyaz giysi, başına kızıl börk giyer. Kocasını ölen kadın başına kara yazma bağlar, oğlunu kaybeden ana ise beyaz baş örtüsü bağlar.

Ölen adamın karısı, kızları ve gelinleri sesli olarak ağıt yakarlar. Köy kadınları geldikleri zaman ölen kişinin karısı ve kızlarıyla görüşüp ağlaşırlar. Erkeklerin ölen kişinin erkek akrabalarıyla görüşmeleri her vilâyette başka türdür.

Kazak’ın eski, “oy kardeşim” diyerek atla koşturup gelme ve birbirlerine dayanma âdetleri, çoğunlukta orta yaştaki insanların ölümünde yerine getirilir. Belli bükülen ihtiyar baki olsa (ölse) veya yeni doğmuş çocuk ölse “oy kardeşim” diye ağıt yakılmaz.

Ağlamak ölünün süsüdür. Ağlamak, ses çıkarmak, uzaktan dostlar ve akrabalar geldiğinde çoğalır. Daha sonra kara bağlayan kadınlar ve kızlar bir yere yaslanarak saçlarını dağıtır ve yüzlerini tırnaklayıp günde iki üç kere ağıt yakıp ağlaşırlar.

5. Ölü Yıkama: Ölünün cenazesini yıkamak çok teferruatlı bir meseledir. Eskiden âdet bilen yaşlılar, hastalığa karşı koyamaz duruma geldikleri zaman, öldükten sonra on iki uzuvlarını kimlerin tutacağına dair vasiyetlerini bildirerek giderlermiş. Hayatlarında birbirleriyle dost olan adamlar veya birlikte büyüyüp arkadaş olanlar arasından hangisi önce ölürse, hayatta olan ölenin cesedini tutmakla görevlidir. Böyle olmadığı zaman, erkek öldüğünde yedi erkek, kadın öldüğünde yedi kadın, her sülâleden duruma göre cenaze yıkamaya çağırılır. Cenaze yıkayacaklar ölünün yattığı eve girerek ölünün yıkanacağı yere tahta ve ot döşerler (şimdi camilerde ölü yıkama yerleri vardır.) ve en altına da suyun ayak altına dağılmaması için çukur kazarlar ve leğen koyarlar. Ölü yıkayanlardan biri işi idare eder, diğerleri de onun söylediklerini yaparlar. Meselâ biri su getiri-

yorsa, diğeri su döker, üçüncüsü ölüyü döndürmeye yardım eder, dördüncüsü ölü üzerine perde tutar, iki üç kişi de üst üste katlanmış beyaz sargı bezinden özel olarak dikilmiş bir eldivenle ölüyü yıkarlar. Kefin ölü için özel olarak beyaz bezden yapılır. Bir ucu ölünün boynuna bağlanır, ikinci ucu da ayak tarafına doğru gerilerek tutulur. Cenaze yıkayanlardan biri ölü yıkamak için hazırlanan suya kokulu sabun ezer. Cesedi üç kere çevirip temizce yıkarlar ve kuru bezle silerler. Bundan sonra ölüyü kefine, erkeği üç kat, kadını beş kat, sararlar ve arkadan üç ayrı yerden beyaz bez ile bağlarlar.

Cenaze yıkayan kişilere ölen kişinin giysileri hediye olarak verilir.

6. Cenaze Çıkarma: İyice yıkanıp temizlenerek kefinlenen cesedi evden çıkarmadan önce “ıskat” okunur ve onun yaşarken işlediği günahlar yaşayan bir kişiye aktarılır. Halk arasında buna “devir döndürme” denilir. Ölünün baş tarafına çocuğu veya yakın bir akrabası, diğeri tarafa elinde ala ip olan ve Kur’an tutan imam oturur. İmam üç kere “filanın (babanın, ağabeyinin, akrabasının vb.) günahlarını kabul ediyor musun?” dediğinde ala ipin ikinci ucunu tutan alıcı “alıyorum” diye cevap verir. Daha sonra temizlenen cenaze kilim veya keçeyle sarılır ve baş tarafı önde tutularak evden çıkarılır, temiz, yüksekçe bir yere konulur. Yas için toplananların hepsi görüşürler ve hocalar cenazeyi çıkarırlar.

Ölüyü evden çıkarırken kadınlar yüksek sesle ağlar ve akrabalar, ağıt yakarlar. Eskiden kadınlar mezar başına gitmedikleri için, cenazenin evden çıkarılması esnasında yakılan ağıtlar onların son görevi olarak kabul edilir.

7. Yerleştirme (Mezara Koyma): Kazakistan’ın her oymağında kabrin kazılması, mezarın yapılması, merhumun ona yerleştirme ile ilgili farklı âdetler olduğu için, bunun üzerinde durmaya gerek görmedik. Ölünün yattığı yere toprak atma her yerde vardır. Ölüyü yerleştirirken biri Kur’an okur, diğeri “yattığın yer aydınlık olsun, toprağın has ipek olsun!”, “Karanlık kabrin nur olsun!” diye dilekte bulunurlar. Dilimizdeki “bir avuç toprak!”, “toprak attı”, “toprak buyurdu” şeklindeki deyimler mezarla ilgili sözlerdir.

En sonunda hoca Kur’an okur. Kazakların eski âdetlerine göre, erkeklerin mezarının başına kargı, kadınlarınkine yayık, yetişkin kızınkine çadır direği, ye-

ni doğmuş çocuğun kabrinin başına ise beşik konulur. Mezar başında yırtılarak kumaş dağıtılır, mezar kazanlara mal veya para verilir. Ölüyü gömenler döndüklerinde evdekiler sesli olarak tekrar ağlaşırlar.

Daha sonra mezarın başına, herkes kendi durumuna göre, işaret taşı diker.

Âdetlere göre ölen kişiyi anma düşüncesiyle yedisinde, kırkında, yüzünde ve yılında komşular davet edilerek Kur'an okunur ve ölünün ruhuna bağışlanır. Çıplak ata binen gençten başlayıp, "peygamber yaşına" (63 yaş) ulaşmayan insanı öldüğünde Kazaklar, onlara ithafen yemek vermezler, yalnızca yıl dönümünde tören yapılır. Geleneklere göre yedi yaşını doldurmayan (bazı yerlerde 11 yaşını) çocuk ölürse onun yıl dönümünde de tören yapılmaz.

8. Baş Sağlığı Dileme, Teselli Etme: Ölü evinde Kur'an okuyup teselli etme her müslümanın üzerine en büyük borç olarak kabul edilir. Ölü evine gelenler, yaşlı kişilerin üzüntüsünün hafifletici, onları güçlendirici ve ümitlendirici sözler söyler. Teselli etmenin bazı çeşitlerini anlatalım:

Tölebay oğlu Edige Kuvandık ilindeki Tokas adlı beye dünürlüğe gitmiş. Daha önce Jengir Han'ın tek çocuğu ölmüş imiş.

Han üzüntüsünden yataktan başını kaldırmadan yatıp kalmış ve:

– Allah beni ağlattı, ben de onun yarattığı hayvanlara azap çektireyim diyerek; kuzuyu koyundan ayırmış ve nehrin iki tarafına bırakmış. Daha sonra da hiç kimseyle konuşmadan devamlı yatmaya başlamış.

Edige,

– Ben sabahleyin gidip Han'ın başını yataktan kaldırayım, der.

– Çok iyi olur, der Tokas Bey.

Edige sabahleyin Tokas'tan ayrılıp Jengir'in evine gider. Eve girip selâm verip, Kazak âdetlerince teselli edici sözler söylediğinde, Jengir âdeti olduğu üzerine başını kaldırmadan ters ters bakar ve yerinden kalkmaz. O zaman Edige yüksek sesle Han'a şöyle seslenir:

“ Ak doğan uçtu yuvadan,
El yetmeyen dağ yamacından.
Kanadı bütün ak doğan yok,

Has atın toynağı,
Taşa bassa izi kalır,
Saza bassa gürleşir.
Altın çan kopup yere düştü,
Çift çan kopup yere düştü,
Çift alınlı, kuş damaklı bir kartal,
Ayak bağını koparıp yerinden uçtu.
Allah'ın sana bir hazırlığı indi.
Kaldırasın boynunu güçlü,
Onu alan Allah senden de güçlü.
Kaldır Han başını,
Ye bu aşını,
Boşaltma belini,
Bunaltma halkını!
Eskimeyeni usta tamir etmez,
Ölmeyeceği Allah yaratmaz.” demiş. O zaman Jengir başını yastıktan kaldırıp, içini çekerek:

“ – Çocuğum kimsin? Edige adlı biri var demişlerdi, o olmalısın”, demiş.

“ – O isek O'yuz” demiş. Edige.

“ – Kaygım nasıl dağılır?” der, Jengir.

“ – Sizin kaygımız:

Kartalın yaşadığı dağda kalır,

Yüğrük atın toynağında kalır,

Atılan tüfeğin kurşununda kalır,

Nehir suyunun boyunda kalır,

İlgi çekici bayram oyununda kalır,

Onu istemezsen boynunda kalır.” demiş, Edige.

Jengir:

– Ey evlâdım, haklısın, ben hatalı davranmışım, diyerek Edige'yi bırakmaz.

Birkaç gün misafir ederek çok hürmet gösterip ağırlamış ve sonra göndermiş.

Edige dönüp Tokas Bey'e gelmiş, düntür olup kızını Kiykar adlı oğluna isteyip dönmüş.

Arka şehrindeki Erden'in tek çocuğu ölmüş, etraftaki halk tamamen gelmiş ve ölüyü temizce yıkayıp gömmüşler. Daha sonra her taraftan beyler ve tanınmış kişiler baş sağlığı dilemeye gelmişler. Fakat Erden, tek çocuğunun ölümüne çok üzüлüp, başını yastuktan kaldırmadan sarı döşek olup, sararıp yatıp kalmıştı.

Erden'in bu hali Sır boyundaki Dosbol ile Şokay'a ulaşır. Uzaktan dolayı bunlar Arka'ya gün doğduğunda varırlar. Onlar eve girip Kur'an okuyup ölene rahmet, kalana bereket dileyip elleriyle yüzlerini sıvazladıktan sonra de Erden yattığı yerden kalkamaz. O zaman Dosbol:

– Ey Erden, üzgün olduğunda gönülden konuşmayacak dost akraba olmasa bir türlü! Allah'a şükür dağda bayırda akrabaların, dostların toplanıp gelmesi ölümün bize iyiliğidir, bu dertli gönüle ilaç değil midir? Ölmediyse nereye gitti eskinin ihtiyarı? Âlemi yalayıp yutsa da doymaz kaya yerin torbası. Erden-ey geçene üzülme, gelmeyeceğe yanma, ölüm denilen uzun yolun uzağıdır. Ölmek hak, doğmak hak. Bütün canların gideceği yer mezar değil mi? Allah'a bunca naz edecek kadar kızgın mısın? der. Erden buna da cevap vermez.

Şokay, bağdaş kurmuş otururken iki dizinin üzerine çöker ve kamçısını yanına dayayarak tuzağa düşmüş yiğit gibi homurdanır ve:

– Ey batır Erden! Başını kaldır yerden! Tanrı'dan da güçlüyüp deyip, misafirini bırakıp gitmişsin kibirden! Bini süren Sandıbay da kara yere girmiş. Onu işte Şokay gözüyle görmüş. Evliya olsan babanı da çocuğunu da korumaya gücün yetmez.

Göğü buğu kaldırır, yüğrükü anı ses kaldırır, ölümü er kaldırır, ağırı deve kaldırır. Erkek değil miydin, güçlü değil miydin? Kader tehdidi görmüş. Daha da söyleyeyim başını kaldır yerden! Karşılıksız verip, parasız aldı, neyin vardı Allah'a verdiğin?" der, kızgın bir şekilde.

Erden yatağından doğrulup sararan yüzünü havluyla siler:

“– Ey asil doğan asiller!

Üzülse de hiçbir zaman ölenin ardından ölmek yok. Kurutuma razı olduktan sonra, tekrar dönüp gelmek yok. Kaldırmazsam başımı, dertli gönlüm üzün-

tülü. Kıymetli ve hürmet gösterdiklerimsiniz, ağırbaşlı, saygılı kişilersiniz! Gönülde kaygı ve üzüntüyle başlarınız görünmediğinden bekliyordum, sizin gibi asil erleri!” diyip, kucaklaşarak gönlündeki sıkıntı ve kederi dağıtmıştı. Dosbol ve Şokay üç dört gün onun gönlünü eğlendirip, kaygısını paylaştıktan sonra illerine dönmüşler.

Yakını ölen karalı kişilere teselli vermek de eskiden gelen bir âdettir. Böyle durumlarda “ölüme şükret”, “ecel ortak”, “ölümünden hiç kimse kurtulamaz”, “Allah’ın bu gününe şükür”, “göz önünden gitti sen sağ ol”, “geride kalanlar sağ olsun” gibi sözler söylenir.

9. Yemek Verme: Yemek vermenin belli bir vakti yoktur. Herkes kendi durumuna göre, dünyadan göçen ana-babasının ruhu için yemek verir. Çocuklar zenginse yemeği toy şeklinde yaparlar.

Geleneklere göre ölenler için her yıl ramazan ayında sadaka verilir. Ramazan ve kurban bayramlarında kurban kesilir. Ramazanın son üç gününe “şek” (sınır) denilir ve ruhlar için hamur yemeği yapılır ve Kur’an okunarak onlara bağışlanır.

Âdetlerimize göre, yaşlı eve yakın akraba ve dostlar, komşular yardımcı olarak, onların gönlünü alırlar ve kış yiyeceğine varıncaya kadar hazır ederler.

Her halkın ölüyü son seferine gönderme âdeti, mensup olduğu diniyle ve dinî gelenekleriyle sıkı sıkıya ilgilidir. Bu yüzden eski gelenekler fazla değişmeden devam eder. Ölüm âdetleri medenî ülkelerde de değiştirilmeden, dinî törenlerle yerine getirilmektedir.

Komünizm ideolojisi bizde bu konuda yeni birtakım âdetler yerleştirmeye çalıştı ancak fazla bir şeyi değiştiremedi. Fakat ölü çıkarırken içki içilmeye başlandı, geleneklerimizde olmayan kötü âdetler hayatımıza girdi ve bazı bozulmalar oldu.

Âdetlerin bilineni var, bilinmeyeni var desek de asırlardır kalıplaşmış gelen ölüm âdetlerinin günümüzde de yaşadığı gerçektir.